

NAGY ZOLTÁN
**Az őrségi fazekasság díszítményeinek
 változásai**

ÉVSZÁMOS, NÉVFELIRATOS BORVERŐ KORSÓK FORMAI
 JEGYEI, DÍSZÍTŐELEMENEK RENDSZERE 1831–1934 KÖZÖTT

A Velemér-völgyi fazekasságként ismert, archaikus vonásokkal bíró edényeket készítő nyugat-dunántúli fazekas falvak – Szentgyörgyvölgy, Szécsiszentlászló (ma: Motvarjevci, Szlovénia), Nemesnép, Velemér, Gödörháza, Magyarszombatfa, Kisszerdahely (ma: Središče, Szlovénia), Kerca (ma: Kercaszomor) – rangos készítményei a különleges alkalmakra: lakodalomra, paszitára, disznótorra megrendelésre, vagy barátságból készült boroskancsók, amit e vidéken közönségesen *boroskorsunak*,¹ *borhordó korsónak*, régiesen *borverő korsunak*² ismertek. Utóbbi neve a boroshordó csapra veréséből ered. A háznál összegyűlt lakodalmi sereg kiszolgálására sűrűn kellett nagyobb mennyiségű bort a hús pincéből *behordani*, így az ott álló akós hordókba csapot vertek, ez alá tartották a méretes, a csap illeszkedéséhez félkörben kivágott félfedeles díszes edényt, ami így a *gyűrő alláig*³ telve jutott el a mulatozók asztaláig, hogy ott kisebb asztali *csapos korsókba*,⁴ vagy üvegekbe

töltve ki lehessen azt porciózni. A boroskorsó az együvé tartozás, a közös ünnepi lakomák, az *úrasztali korsók* egyházi szertartások⁵ fontos kelléke hajdanán, akárcsak a *hegybírói* tekintélyt emelő, szőlősgazdáktól must gyűjtésére szolgáló *boroskorsó*,⁶ vagy

- 1 Czúgh Dezső: Fazekasműhelyektől a Magyarszombati Kerámiagyárig. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1959. 2. köt. (továbbiakban Czúgh, 1959.) 28. p. Szójegyzékben boroskorsu: 4–5 l-estől 10–15 l-esig készült borosedény, amely inkább nagyobb vendégségek alkalmával a kisebb korsók töltögetésére szolgált.
- 2 E megnevezést Kresz Mária jegyezte fel 1971-ben gödörházi gyűjtése kapcsán. Néprajzi Múzeum, Budapest (továbbiakban: NM) 71.68.31 Szakál Sándor (1888) boroskorsójának leíró kartonja.
- 3 Czúgh, 1959. 28. p. Szójegyzékben: *gyűrő alláig*, nem egészen tele; *gyűrő*: az edény szája részén visszagyűrt peremrész.
- 4 Czúgh, 1959. 28. p. Szójegyzékben csuposkorsu: kb. 1–1,5 l-es boroskorsó.

5 Nagy Zoltán: Az Őrség fazekassága három nemzedék távlatából. Gerencsér–fazekascéhek; évszamos, feliratos boroskorsók, régies díszítmények. = VSZ, 2020. 3. sz. (továbbiakban: Nagy, 2020.) 351. p. 2. sz. táblázatban: 1865-ben a Szentgyörgyvölgyi Református Egyház leltárában „két zöld mázas korsó, egyik 8 és fél itzés (6,72 l), a másik 8 itzés (7,14 l), amelyekben a gyónás alkalmával bort szoktak hordani.”

6 A Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg (továbbiakban: GM) NPR 1952.23.1. leltári szám alatt található nagyméretű 45,5 cm magas, 16 cm-es száj, 18 cm-es talpátmérőjű, zöld mázas, összenyomott szájú, bordázott szalag szájperemű, nyakán pálcadíszes, csiga alakban felkunkorodó ékelt fülű „hegybíró-korsó”-ján „Tsinlyatotot 1794dik Esztendőben 17 november nagy kutasi helyiségben Takáts Görg öreg biro altal. Aki est eltőri büntetése lészen Egy forint. Vas Vari Gerentser Molnár Janos Tsinyálto” karcolt felirat, plasztikus vágott szívkeretben ekevas és csoroszllya, egyik oldalán korsóból kihajló két stilizált tulipán, másik oldalán sokszirmú virágcsozor látható. Ebbe a korsóba gyűjtötte össze a hegybíró az előjárásának járó mustot a terminusra, amely Szent Imre napján – november 5-én – történt. A korsót a szőlősgazdák összejövetelein, ünnepségekben használták: a hordó csapja alá tartották, majd körbejárata ebből fogyasztották a bort.

A Veszprém megyei Óbudavár hegyközség bírójá Bertalan Krisztián megrendelésére 1863-ból származó R F monogramos zöld mázas, széles szalagperemű, alul–felül csigába tekeredő gyűrt fülű boroskorsó 40 cm magassággal bírt. NM 69.153.7.

A hasán lévő karcolt felirat szerint Zalalövön Lakatos Mihály fazekasmester készítette Devecz Gábor hegyemester megrendelésére 1864. október 28-án a Kishegyi helység 34 cm magas 16,6 cm száj-, 15,2 cm talpátmérőjű zöld mázas korsóját, amelyhez „Vi-

a gazdagon díszített *céhkorsó*,⁷ az elmúlt évszázadok céhmestert választó, legényavató, áldomásra szolgáló évnegyedes gyűlések ünnepi edénye. Méltóságot sugárzott a rajta csillogó drága zöld máz, agyagba karcolt, vagy plasztikus rátett díszei, gyúrt fülén, *kengyelén* pedig – de másutt is – a cifra *gombdíszek* sora. Babérkoszorúval övezve, vagy szívkeretbe foglalva kiemelt helyet kaptak a rituális edényen a céh jelvényei, az ala-

vát éljenek a kishegy hegybirtokosok.” szépen kaligrafált felirat is tartozott. GM NPR 1952. 17.1. Németfaluban gyűjtötték 1952-ben, ekkor már az edény drótozott, szája nyak feletti része teljesen hiányzott. Az íráson kívül egyedüli ékessége a nyakon látható pálcadisz, *domború mazzag*, hasa alatt két fakéssel karcolt horony között *zsinórdísz* található. *Kós Károly*: Züricvölgyi gerencsárség. = Dunántúli Szemle, 1944. (továbbiakban: Kós, 1944.) 5–6. sz. 212. p. „A fazekas díszítés legigazibb fajtája a korongolás közben fakéssel szerzett *domború mazzag*, az edény hasa és nyaka közötti részen *fakés hegyével karcolt hullámvonal*, melyet *zsinórnak* neveznek.”

- 7 Egy Kustánszegen gyűjtött, nyakán domború 1816-os évszámot viselő (GM NPR 1952.7.201.) 33 cm magas, összenyomott szájú, keskeny *bordázott szájeremű*, *alul csigába hajtott fülű*, nyakán vágott abróncsot viselő többkaréjosan kimetszett félfedelel, hasán domború babérkoszorú közt keresztbe tett kardokat ábrázoló edény vélhetőleg eredetileg céhkorsó volt, amit 1952-ben szőlőhegyen tartottak, de az akkori elbeszélés szerint lakodalomban is használtak. Feltehetően a déneslaki (ma: Egervár része) takácsok céhkancsója volt az a zöld mázas DF monogramos, vágott abróncsú szívben három vetelő képét, plasztikus díszű rózsabokor közt korpuszt, angyalfejet ábrázoló, hasán 1819-es évszámot viselő boroskorsó, amelynek *bordázott szalag szájereme*, nyakán pálcadisz, gyúrt fülén egy *gombdísz* található. A mezővárosi céhek közül az 1829-ben alkotott körmendi bográr céhkancsó kihajló keskeny szájeremmel rendelkezik Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum (továbbiakban: DBSLM) Ht 68.504.1., az ugyancsak itteni csizmadia céhkancsó, amelynek hasán ugyancsak plasztikus kivitelű 1854-es évszám állt (DBSLM Ht 64.176.1.) keskeny bordázott szájeremmel ellátott. A Vas vármegyei céhek közül az *Érdemes Jáki Fazokas Cseh számára januárius 8-án 1835 dik esztendőben Angyal Jós (ef)* – aki 1836-tól szerepel csak a céhlajstromban – készítette Ns *Balog József Cseh Mester* (céhlajstromban 1794-ben), *Domgyán Mi-*

pítás évszáma, a készítettők – gyakran a készítő fazekas – nevének felsorolása mellett református vidéken talpas kehely, katolikusoknál a megfeszített Krisztus, szentek alakjai is szerepelnek.

Célul tűztük ki, hogy az országos, regionális és városi múzeumokból⁸ összegyűjtött – vizsgált területünkre vonatkozó – 34, évszámmal és ezen belül 18 névfelirattal ellátott ünnepi rendeltetésű boroskorsó hét

hály Nótárius (céhlajstromban 1794-ben) Ns *Szabó György Szolgáló Mester* (céhlajstromban 1810-ben) idejében. A 37 cm magas zöld mázas korsó figyelemet érdemel, hiszen gazdag szakrális, és a fazekast edényével együtt ábrázoló dombordíszei mellett *számtalan bepecsételt gomb ékesíti nyakát, félfedelét, de még alul csigába hajtott fülét is, ahol a gombok három sorban borítják be azt*. Kissé hátrahajló szája keskeny, bordázott, Néprajzi Múzeum (továbbiakban: NM) 62928. Az 1844-re keltezett 42 cm magas jáki szabó céh zöld mázas korsóját *Kálmán József* helyi fazekascéh tagja – céhlajstromban 1838-ban – korongolta szintén fiatal mesterként. Ez a korsó az edénytetest illetően hasonló, de *szájképzése* merőben különbözik. *Vékony, nem bordázott*, melyhez áthidalóval *kiöntő cső* csatlakozik. Vékony szájereme, félfedele bepecsételt gombokkal szegélyezett, apró gombsorok találhatók végig több sorban csigába hajtott fülén is (NM 63.114.1.). A jáki műhelyre jellemző sajátos elemeken kívül a *két fiatal mester kétféle kiöntőt formált, ami felveti a megoldási módok származásának különbözőségét* is. Végezettül a *Nagy Kanizsai Fazekas Céh* 1869-os évszámot viselő zöld mázas céhkorsója Tamás János kanizsai fazekas tudását dicséri. A 40 cm magas, szűk fenekű, hasas kancsóforma szűk, felfelé szélesedő nyakú, összenyomott félig takart szájú, a nyakhoz csatlakozó *csigába hajtott füllel* bír. Nyakán három, fakéssel karcolt körbefutó vonaldísz, *szájereme három tagban bordázott*. Testén plasztikus díszítés magyar címerrel, fazekas rovátkolójával és fakéssel, gyorskorongon egyfűlű rovátkolt testű fazékkal. Gombdíszei nincsenek.

- 8 A budapesti Néprajzi Múzeumból, a szentendre Szabadtéri Néprajzi Múzeumból (továbbiakban: SZNM), a szombathelyi Savaria Múzeumból (továbbiakban: SM), a zalaegerszegi Göcseji Múzeumból, a nagykanizsai Thury György Múzeumból (továbbiakban: TGYM), a körmendi Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeumból, valamint a Nagyházi Galéria és Aukciósház Katalógusaiból.

formai, készítési és 13 díszítéstechnikai elemét kronológiai sorrendben, összevetve elemezzük.⁹ Vizsgálatunkat kiterjesztettük a formai rokonságot és előképet mutató – a Veleméri-völgy fazekasfalvain túl, a 18. század legvégén (1794), a 19. század első felében –, közepén (1816–1869) készült céh- és hegyközségi boroskorsókra is. Időhatárunkon túli analógiákat keresve kismértékben felhasználtuk Nagybakay Péter és Csupor István céhkorsókra illő adatait is.¹⁰ Már megjelent és kiadásra váró publikációink egyes e témával kapcsolatos képanyagára, táblázataira folyamatosan hivatkozunk.¹¹

Feltételezzük, hogy a *Szentgyörgyvölgyi Fazokas Céh* 1857. évi felszabadító levelének keltezésénél sokkal korábban alakult, de a Veleméri–Gödörházi Fazokas Cézéről sem tudunk többet, mint a ládáján szereplő 1868-as alapítási évszámot, viszont a céhes keretek közt folytatott fazekasság szempontjából ez a dátum irányadó.¹² A Szent-

györgyvölgyi Fazekas Céh 1857-ben aktív tisztségviselőinek életkorát az 1848. évi nemzetőri összeírás és anyakönyv adataira alapozva a szabadságharc idejére visszavevve a céhmester Bokányi Ferenc 36, (sz: 1818); Berzsán Ferenc alcéhmester 25, (sz: 1823); Dora Márton atyamester 37, (sz: 1811); jegyzője Szép Ferenc 38, (sz: 1810); fő esküdte 35 éves (sz: 1813).

A szentgyörgyvölgyi református egyházi anyakönyvben legkorábban Cseresnyés János „*gerencsér*” lehet fel, aki itt helyben 1831-ben a Kisszegi fordulóban lakott és 1837-ben 56 éves korában halálozott el. A kercai református egyház anyakönyvében Berzsán Ferenc szecsiszentlászlói születésű lakoson kívül Gyenese Áron veleméri „*ifjú fazekasmester*” is 1844-ben házasodva tagja lett a céhnek. Az 1857. évben a magas tisztséget viselők az 1830-as években 25. életévüket betöltve mind mesterkorúak már, azaz teljes mértékben kitanult, vándoréveiket letöltött fazekasok, ezért minden okunk meg van arra, hogy kimondjuk, hogy a céhnek legkésőbb az 1830-as években kellett megalakulnia. Ez a folyamat Velemér, Gödörháza, Szombatfa (ma: Magyarszombatfa), Szerdahely (ma: Središće, Szlovénia) térségében egy emberöltő elteltével később (1868) ment végbe. A céhes keretek között dolgozó fazekasmesterek az 1830-es évektől 1872-ig, és még azon túl is, számos ünnepre szánt boroskorsóját látjuk megformázva úgy, mint a céhedényeket, de szerényebb díszítéssel, mely dísztelenségükhöz vélhetően református puritánságuk is hozzájárulhatott.

A múzeumi gyűjteményekben csak egyetlenegy 19. század első harmadából származó edény ismeretes,¹³ aminek oldalán 1831-es karcolt évszám látható, valamint domború S. J. monogram, amely Sós József

9 Az évszámos névfeliratos boroskorsókon „Három nemzedék boroskorsóinak díszítő elemei” fejezet-címmel vázlatosan már korábban áttekintettük, főleg a céhes edények kontextusában (Nagy, 2020. 347–349. p.), de most kibővített szempontrendszerrel felállítva a teljességre törekedünk.

10 *Nagybakay Péter*: Veszprém és Veszprém megyei céhkorsók. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 4. Szerk. Éri István. Veszprém, 1965. (továbbiakban: Nagybakay, 1965.) 139–204. p.; *Csupor István*: Céhes kerámiák. Bp., 2010. (továbbiakban: Csupor, 2010.) 231 p. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai; 16.)

11 *Nagy Zoltán*: Kézművesek a fálvak magányában. = VSZ, 2016. 1. sz. (továbbiakban: Nagy, 2016.) 85–110. p., Az Őrségi járás Nemzetőr összeírása, 1848. 96. p.; Nagy, 2020. 337–363. p.; *Uő*: Az Őrségi fazekasság két arca. A pártosfalvi összeírástól a Magyarszombatfai Fazekas Háziipari Szövetkezetig, 1895–1950. = VSZ, 2021. 2. sz. (továbbiakban: Nagy, 2021.) 203–230. p.; *Uő*: Hagyomány és változás a Velemér-völgyi fazekasság történetében. A fazekasság évszázadai a történeti források tükrében. = Ethnographia 2022. 1. sz. (továbbiakban: Nagy, 2022.) megjelenés alatt.

12 Nagy, 2020. 5., 6., táblázat. A Szentgyörgyvölgyi és Velemér–Gödörházi fazekascéh feltételezett tagjai. 355–356., 357–358. p.

13 GM NPR 1955.108.1.

nevét takarja, aki Szentgyörgyvölgy 134. számú házban lakott. Ezt az edényt 28 éves korában alkotta meg, neve szerepel az 1848. évi nemzetőr összeírásban, ekkor 45 éves. **(1. színes képtábla a–d. kép)** A kronológia itt azonban megszakad, és csak 36 évvel később folytatódik a szintén szentgyörgyvölgyi születésű nemes Magay Antal hasonló, 1867-es évszámot viselő edényével. A céhközpontban, vagy a filiának számító Szécsiszentlászlón, illetve a közeli Zala megyei Nemesnépen (1869, 1872, 1880) gyűjtött boroskorsók mind formájukban, mind díszítésükben jól beleillenek a már megismert évszámú edények sorába.

Korábban ugyan már találtunk négy olyan boroskorsót, amelyeken a 19. század első felére vonatkozó évszámok vannak (1835, 1840, 1848, 1848), de sokkal egyszerűbb, régiesebbnek tűnő világot képviselnek. Egyik boroskorsón a fül két oldalán bekarcolt 1835-ös évszám,¹⁴ másikkal az oldalán 1840-es plasztikus szám,¹⁵ míg egynek az ujjbenyomásokkal körbe díszített félfedelén karcolt, 1848-as évszám helyezkedik el. A negyediket a valóságban nem ismerjük, de Kós Károly 1944-ben, tipológiai táblázatában¹⁶ lerajzolta, és helyi (magyar-szombatfai) munkának tartotta.¹⁷ Csakhogy ezek az edények zömökebbek, mint a későbbi sorozat tagjai, zöldmázások ugyan, de egyetlen díszük a nyakon látható mazzagdísz, ami a legrégebbiek közé tartozik, hiszen ilyen korszót a régészeti leletek között

is számon tartanak.¹⁸ Szájuk két ujjal csipentett „csupos”, de gyúrt fülük nem a szájperemből indul ki, hanem a nyakból. Ezek közül egyik sem kifogatott, azaz oldaluk vékony ferde barázdáktól mentes, ami pedig e vidékre a későbbiekben igen jellemző. Tesztükön, félfedelükön, fülükön gombdíszítés nem található. Ezeknek az edényeknek valójában csak őrségi lelőhelyüket – Szalafő, Bajánsenye, Magyar-szombatfa – ismerjük. Készítőhelyként korai voltuk miatt Magyar-szombatfa, Gödörháza, Velemér nem jöhet szóba, hiszen az 1848. évi nemzetőri összeírás e falvakban 21–48 év közötti fazekast nem talált, Szentgyörgyvölgyön pedig a későbbi sorozathoz hasonló edényt ismerünk fel egy 1831-re datált példányban is.¹⁹ Felvetődhet egy másik alternatíva, hiszen az Őrség területén a 17. század közepéről ismerünk fazekasokat. Hodos (ma: Hodoš, Szlovénia) 1643. évi urbáriumában Gál Márton és Gál Gergely 1/2 telkes gerencsért neveznek meg,²⁰ és itt még 200 évvel később (1848-ban) is nagyságos Forján Dániel 37 éves (sz: 1811) „földműves gerencsér” személyében találunk agyagiparost. A hozzá közel fekvő Domonkosfán (ma: Domanjševci, Szlovénia) is összeírnak kettőt: Császár István 33 éves (sz: 1815) „gerencsér mestert” és Laczó József 33 éves (sz: 1815) „gerencsér”-t,²¹ akik az 1840-es években szintén jól képzettek voltak. Az összeírásokban és anyakönyvekben írt mesteri cím csak céhtagoknak járt, így felvethetjük, hogy

14 DBSLM 69.4.1. szalafői gyűjtés.

15 SZNM 1995.48.1. bajánsenyei gyűjtés.

16 Nagyházi Galéria és Aukciós ház Katalógusa (továbbiakban: Nagyházi GAK) 237. aukció, 2018. szeptember 26. (továbbiakban: 237/2018.) 406. tétel. Nyugat-Magyarország megjelöléssel. Kós, 1944. 5–6. sz. 217. p. 24. rajz 28. sz. A legrégebbi edény képét az elsők között publikáltuk, az 1867–1934 közötti edényekből jó válogatást adtunk Nagy, 2020. 362–363. p. közötti színes képtáblákon.

17 Nagy, 2020. 360–362. p. 8. táblázat utáni színes képmellékletben.

18 GM RÉG 1954.23.3. Szécsisziget, kastély alapjában talált csaknem ép kisméretű korszó a 16. századból való, de ilyen „palcadisz” dísz látható a Néprajzi Múzeum legrégebbi 1625-ös évszámot viselő Közép-Magyarországról származtatott korszóján is NM 136728.

19 Nagy, 2022. kézirat. Ebben az írásban történeti adatokra alapozva kérdőjeleztem meg a Velemérvölgyi fazekasság 14. századi eredzetét.

20 Nagy, 2020. 351. p. 2. sz. táblázat.

21 Nagy, 2016. 96. p. Az őrségi járás Nemzetőr összeírása, 1848.

ők is valamilyen, akár távolabbi céhhez is tartozhattak, vagy a szentgyörgyvölgyi céh korai alapítói lehettek, és a legkorábbi évszámok boroskorsókat e nemzedék tagjaihoz köthetjük. Óvatosan kezeljük tehát az 1835–1848 év közötti boroskorsóinkat, de korukat megbecsülve, elemzésünk során jelenlétüket továbbra is figyelemmel kísérjük. Céhes központjainkhoz biztosan köthető évszámok, névfeliratos díszített munka. Edényeinket 1831, 1867-től 1934-ig a fazekasok három nemzedékéig: a boroskorsók *cifrázásának*, vékony ecsettel, írókával történő virágzásának kezdetéig, elterjedésük első szakaszaig kísérjük nyomon. A teljes kronológiai sorból²² még így is nélkülözünk

- 22 1831 Sós József; GM NÉP 1955.108.1.; 1835 DBSLM 69.4.1.; 1840 SZNM 1995.48.1.; 1848 Kós, 1944. 217. p. 24. rajz, 28. sz., 1848 Nagyházi GAK 237/2018. 406. tétel.; 1867 Magay A; GM NÉPR; 1869 GM NPR 284 Népr. fotó; 1872 NM 68.37.15; 1876 CS Jo; Magángyűjtemény.; 1879 HD Nagyházi GAK 254. aukció, 2020. március 4. 798. tétel.; 1879 Vas megye; SZNM 1986.11.8., 1879 (Szakál); NM 54.26.73.; 1880; GM NPR 55.93.1.; 1888; NM 71.68.19.; 1890 SZNM 1983.32.94.; 1891 SM 2011.4.3.; 1892 Galéria Múzeum Lendva (továbbiakban: GML) 86.1.30.; 1900; GM NPR 1961.15.1.; 1901; SZNM 1974.28.6.; 1903 nevét titkoló, SM 58.177.1.; 1903 SM 74.22.30.; 1904 SZNM 1980.29.10.; 1905 Gödörháza NM 71.68.38.; 1905 Velemér, SM 74.22.30.; 1909 SZNM 74. 28.71., 1909, NM 54.26.47, 1909 k. NM 54.26.48.; (1910–1924 közötti 15 évből nincs edény); 1925 Zsohár, SM 74.22.31., 1925 Németh; NM 67.142.21.; 1926 sz. n. GML; 1930 Magángyűjtemény Budapest; 1934. TGYM 52.303.1.; 1939 Pável Ágoston Múzeum Szentgotthárd 83.2.120.; 1948. Csesztregi Tájház 78.3.108. Ebből a 34 edényből a készítőre, közvetlen készítőhelyre utaló *névfeliratos* korszó 18 darab. Ezek készítés helyét kismértékben gyűjtési adatokból, nagyobb részben összeírások névanyagából és anyakönyvi adatok alapján rekonstruáltuk: 1831 Sós József Szentgyörgyvölgy; 1867 Magay Antal Szentgyörgyvölgy; 1869 Zakál István Nemesnép; 1872 Berzsán Ferenc Szécsiszentlászló; 1876 CS Jó (Cseke József Szombatfa); 1879 HD Horváth Dániel Szerdahely; 1879, 1888, 1891 Szakál Sándor Gödörháza; 1880 Cseke Sándor Szentgyörgyvölgy; 1892 Ádánics József Magyarorszombatfa; 1901 Tóth György Gödörháza; 1903 Könye József Magyarorszombatfa; 1905 Szépe József Gödörháza, 1905; Bicsák Sándor Vele-

kell 1909–1925-ig 16 – háborús éveket is magába foglaló – esztendő, amit évszámok edények megléte nélkül nehéz áthidalni.

A vizsgált 34 edény készítési helyét nem könnyű meghatározni, mert a gyűjtések, megszerzések időpontjában az adatot közlők nem tudták azt határozottan megmondani, ki készítette az edényt, hacsak a fazekas nem közvetlen rokon. Ilyen esetben a néprajzkutatók a formai jegyek és jellegzetes díszítő elemek ismeretében jelölték meg az irányt, legtöbbször Velemért, noha valójában a 19. század második harmadából ismertek jó része Szentgyörgyvölgyhöz köthető. A 20. század elejéről származók készítőhelyei ismertebbek, mert eddig a korig a gyűjtések idejében – 1950–1960-as évek – még egyes idős fazekasok az edényeken fellelhető névre jól emlékeztek.²³

Felmerülhet az a kérdés, hogy az egyes boroskorsókon nevüket feltüntető fazekások mióta lakják e vidéket. A 18 névről ismert fazekas közül néhányuk néveredetét, azaz lakhelyét urbáriumokból, egyházi összeírásokból, katonai összeírásokból ismerjük. A fazekasfalvak zárt közösséget alkottak, számuk 1895–1930 között 160 fő, ami falvanként és évmetszetekként 15–20 fazekast jelent.²⁴ Ezeket a néprajzi szakirodalom a többnyire kívül mázatlan folyóárut készítő fazekasokat, akik földművelésből éltek, áruikat cserekereskedelem útján értékesítették, *parasztfazekasként*, vagy *háziiparoként* tartja számon.²⁵ A magyarorszombatfai, gö-

mér; 1909 Horváth Sándor Kisszerdahely/Magyarorszombatfa; 1925 Zsohár Dániel Gödörháza, 1925 NF Németh Ferenc Magyarorszombatfa.

- 23 Szentgyörgyvölgyben készül öt (1867, 1876, 1880, 1881, 1900), Szécsiszentlászlón két (1872, 1892), Nemesnépen egy (1869), Veleméren két (1903, 1905), Gödörházan hat edény (1879, 1888, 1891, 1901, 1905, 1925), Magyarorszombatfán két edény (1903, 1909).

24 Nagy, 2021. 1. sz. táblázat 224–228. p.

- 25 Kós, 1944. 3–4. sz. 118–131. p., 5–6. sz. 208–218. p.; Kresz Mária: Magyar fazekas művészet. Bp., 1991. 106 p.; Czúgh, 1959.

dörházi, veleméri, kercai fazekasok többsége egymás között, vagy a szomszédos magyar fazekasfalvak lakóival kötött házasságot, de a szláv családnevűek minden bizonnyal a közeli vendvidéki gerencsérektől származnak. Így Csekefáról (ma: Čikečka vas, Szlovénia) a Balaiczok, Pojbicsok; Kisfaluból (ma: Pordašinci, Szlovénia) a Maksicsok; Prosznyákfáról (ma: Prosenjakovci, Szlovénia) a Gaálok; Gerőházáról (ma: Lončarovci, Szlovénia) a Proszticsok; Jánosfáról (ma: Ivanjševci, Szlovénia) az Albertek; Órfaluból (ma: Dankovci, Szlovénia) a Czúghok.²⁶ A boroskorsókon előforduló nevek közül az urbáriumokban és a szentgyörgyvölgyi 1848. évi nemzetőri összeírásban²⁷ találhatunk adatokat. E szerint Szakál családnév három esetben fordul elő Gödörháza urbáriumában 1767-ben, de 1860-ban az összeírt dűlőkben kilenc Szakál nevűnek van birtoka. *Zakál István* pedig 1848-ban *Nemesnépen* 28 éves fazekas. A Szakál név azonban a *dobronaki* (ma: Dobrovnik, Szlovénia) *fazekasok között is feltűnik*. 1750-ben négyen vannak, 1770-ben hárman, 1792-ben egy, 1824-ben is egy családot képviselve. Azt nem ismerjük, hogy van-e kapcsolat e két településen élt Szakálok között. A *Berdán* családnév Kebelén (ma: Kobilje, Szlovénia) közismert, hiszen 1804–1816 között céhmester volt itt Berdán István. Nem tudjuk, köze lehetett-e a családnak az itt Szécsiszentlászlón lakó szent-

györgyvölgyi alcéhmester *Berzsán* Ferenc családjához. A *Cseke* családnév több faluban is őshonos. *Szombatfa* 1774. évi egyházi összeírásában négy Cseke, 1860-ban 11, míg *Szentgyörgyvölgyön* 1848-ban 22 Cseke családnév található. A *Bicsákok Szombatfán* 1720-ban hárman, 1860-ban heten élnek, míg *Veleméren* az 1895. évi prosznyákfai összeírásban két fazekas: Bicsák Sándor és Bicsák János neve található. A *Könye* név 1774-ben Gödörházán fordul elő, de 1860-ban is van e családnévnek viselője. A *Zsohárok szombatfaiak*, 1720-ban hárman vannak, 1860-ban pedig 11-en. A hetési fazekasok közül egyedül 1792-ben a dobronaki fazekasok közt összeírt „*Czuk*” név cseng ismerősen, e családnév 1895-ben a közeli Órfaluban (ma: Dankovci, Szlovénia) tűnik fel, majd a 20. század első harmadában–felében lesz Magyarszombatfán híres fazekascsalád (Czúgh) viselőiből.

A névfeliratos boroskorsók lelőhelyeinek térbeli elhelyezkedése is figyelemre méltó. A múzeumba került példányok közül egy korszó Bagladról, (amelynek készítőhelye Szécsiszentlászló), egy Márokföldről (amelynek készítőhelye Szentgyörgyvölgy/Velemér), a többiek általában készítőhelyükről, Szentgyörgyvölgyről, Szécsiszentlászlóról, Nemesnépről, Gödörházáról, Velemérről valók. Ott élő családoknál őrződtek meg esetleg már elfeledve, de még mindig biztos helyen, a „*padláson hánykolódtak*.” Alsó-, Felsőszenterzsébet, Baglad és Márokföld is csak „*lépésre van*” Szentgyörgyvölgyhöz, ami azt jelenti, hogy az ünnepi rendeltetésű edényeket a fazekasfalvakban lévő rokonoknak, barátoknak szánták. Tisztázódott, hogy a névfeliratok, minden esetben a készítő fazekas nevét rejtik, amit döntő többségben az edény száját takaró negyed, vagy félfedelén találunk meg. A boroskorsók hasán karcolt hosszabb szövegekben feltüntetett edénykészítő fazekas

26 Nagy, 2021. 215–216. p.

27 Gerencserek földjén Magyarszombatfa–Gödörháza–Métnekpuszta múltja és jelene. Szerk. Horváth Sándor Magyarszombatfa, 2000. (továbbiakban: Horváth, 2000.) Magyarszombatfa urbáriumának összehasonlító névanyaga, 1720–1860. 71. p., Gödörháza urbárium, 1767. 125. p., Dűlőnevek és tulajdonosok, 1860. 130. p.; Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Zala Megyei Levéltára Zala Vármegye Újjoncozási Választmányának iratai, 1848–1849. Összeírása a Zala megyei nemzeti őrségnek Zalaegerszeg, 1848. március 31. Szentgyörgyvölgy 11–17. fol.

neve a testületek (céhek, hegyközségek) számára megrendelésre – a tisztségviselők neveivel, rangjukkal, a testület megalakulását tükröző évszámmal együtt – fordul elő. A csupán évszámmal bírók már nagyobb távolságokból kerültek elő. Kondorfáról, Bajánsenyéről, Szalafőről gyűjtötték vagy ismeretlenektől vásárolták, így készítőhelyként csupán a készítőhelyre való utalás: Nyugat-Magyarország, Őrség került be a leltárnaplókba.

A múzeum raktáraiba, esetleg kiállításra kerülő edényt beletárolják, legfontosabb adatait: gyűjtő és készítőhelyét, méreteit, alaki leírását, a készítés technikáját rögzítik, funkciójáról is feljegyzés készül. Egy dologról a tudományos leírókartonokról nem értesülünk, hogy az adott boroskorsó a fazekas milyen életszakaszában alkotta meg. Ehhez már szerencsés anyakönyvi kutatás is kell. A mi esetünkben a 18 évszamos, névfeliratos boroskorsónkból 13-nak ismerjük a fazekas edénykészítéskor betöltött életkorát is. Sós József (1831) 28, Magay Antal Szentgyörgyvölgy (1867) 31, Berzsán Ferenc Szécsiszentlászló (1872) 49, Horváth Dániel Szerdahely (1879) 17, Szakál Sándor Gödörháza (1879, 1888, 1891) 31, 40, 43, Tóth György Szombatfa (1901) 31, Könye József Szombatfa (1903) 50, Szépe József Gödörháza (1905) 49, Bicsák Sándor Velemér (1905) 22, Horváth Sándor Magyar-szombatfa (1909) 37, Zsohár Dániel Gödörháza (1925) 59, Németh Ferenc Magyar-szombatfa (1925) 61, Vas Sándor Velemér (1934) 40 éves korában készítette lakodalomra, paszitára, disznótorra használt díszes boroskorsóját.

A borverő korszak formai és díszítőelemeinek rendszere

A forma elemei

Az edénytest formája a talptól szájreremig, méretei és annak aránya, szájrerem kiképzése, szájjállása, félfedele, füle

Forma

Az edények formáját a legegyszerűbb módon Kresz Mária 1967-ben Magyarszombatfán, 1925. évszamos, NF monogramos, „*csupos szájú*” szájú, valamint K. Csilléry Klára 1968-ban Bagladon gyűjtött, 1872-es évszámú, BF monogramos, kiöntőcsöves edények leírókartonjainak kivonatolt ismertetéséből olvashatjuk ki.²⁸ *Keskeny fenekű, hasas ívelt nyakú forma. [Bordázatlan széles szalag szájrereme van/keskeny kihajló szájrereme van.] Összenyomott szájú/ kiöntőcsöves szájú. A száj félig lappal borított. Függetlenes [gyúrt, hengeres] füle a szájból indul ki. Magasságuk 33, 35 cm.*²⁹ A leírások együttesen jelenítik meg az 1831–1948 között vizsgált edénytípust, amely formának közvetlen párhuzamai az Őrségi fazekasfalvakban fellelt mázatlan vizeskorszak alakjában jól nyomon követhetők, 18–19. századi párhuzamai pedig a dunántúli céhkorszakban keresendők. Különösen képpen az 1869-es nagykanizsai fazekasok céhkorszaka mutat szoros rokonságot még akkor is, ha készítője nem is e vidéki, hanem ottani helyi fazekas. A félfedel fontos eleme a boroskorsónak. Az Őrségben a 19. században csak az *minősül ennek, amelynek szája félig takart volt.* A vizeskorszak ettől mentesek, de a pálinkacsöpögtető fazekak is félfedéllel és kiöntőcsővel bírnak.

28 A Néprajzi Múzeum raktárában megtekintett, néhány adattal kiegészített leírás. A boroskorszak fotója: Nagy, 2020. 4. képtábla 7. sz. kép, 1. képtábla 3/a–b sz. kép.

29 NM 67.142.1. „boroskorszak” „1925 NF” Megjegyzés: Németh Ferenc (†1939) készítette.; NM 68.37.15. „boroskorszak” „BF 187[2]”. Megjegyzés: Lakodalmakor használták, bort tartottak benne.

Méret

A boroskorsók méretei egységesek, de hajszálpontosan nem megegyezők. Az 1831–1934 közötti edények nagy többségének magassága 30–34 cm között váltakozik, legkisebb Cseke Sándor 1880-as évszámmal bíró edénye, amely 28 cm magas. Legnagyobb a gödörházi Szakál Sándornak tulajdonított, 1879-es évszámú korszója, de ettől csak néhány cm-re marad el Berzsán Ferenc kiöntőcsöves korszója, amely 35 cm. A párhuzamként választott céhedények mérete sem különbözik nagyon, bár közöttük a 40 cm-t meghaladó példányok is előfordulnak a hegyközségi korszókkal egyetemben. A fazekasközpontjainkhoz közel eső céhek edényeinek méretei is hasonlóak. Vasvár hegyközségi korszó: 1794. 34 cm, amely helyi fazekas terméke. A körmenői bogárné céhkancsó 1829. 34 cm, Ják Fazekas Céh korszója 1835. 37 cm, Óbudavár 1863-as hegyközségi korszója 40 cm nagyságú. E borosedények méretarányai is jellemzőek. Amennyiben a magasságot, szájtátmérőt és talpátmérő adatait is összehasonlítjuk, akkor feltűnik az arányosság egysége. 1831, 1868, 1872, 1888, 1891, 1900, 1902, 1905, 1925, 1934-ben a száj és fenékméret csaknem mm-re pontosan megegyezően 12, 13, 14 cm. Általános jelenségként megállapíthatjuk, hogy ez az arányosság alappillére az itteni formának. Ilyen pontos szerkesztést csak az tudhatott, akinek nem csak kezében, de fejében is ott a tudás, a teljes edény képzete. Ehhez pedig igen nagy gyakorlat szükséges. A kialakított arányokból, és az edénykészítés életkorra vonatkozó adataiból arra következtethetünk, hogy aki egyszer megtanult egy formát – a szájkiképzéssel együtt – az mindig azt követte. Az arányok jelentősen befolyásolták a boroskorsók úrtartamát is. A szentgyörgyvölgyi eklézsia 1863. évi leltárából tudjuk, hogy két zöldmázás korszóval az istentiszteletek alkalmával

hordták körül az áldozásra szánt bort. Egyikük 8, míg másikuk 8,5 itzés, azaz 4–4,25 pintes,³⁰ mai mértékegységre átszámítva 6–6,5 l-esek. Kísérletként szájeremig, azaz a „gyüre” aljáig vízzel töltöttük fel az 1930-as évszámú 33 cm magas, 14,5 cm száj és 14,5 cm fenéktátmérőjű, rendelkezésünkre álló boroskorsót, ami teljes egészében megegyező Szakál Sándor gödörházi fazekas 1888-ban készített edényével.³¹ A mért úrtartalom 8 l, vagyis 4,25 pintes, azonos a 19. század közepi szentgyörgyvölgyi úrasztali korszóéval, valamint Szakál Sándor 1888, 1891-es évszámot viselő boroskorsóival és a közelmúltból ismert, már vékony ecsettel rózsás díszít magánviselő borosedénnyel is. A formák az idők során e szerint nem változtak, így joggal feltételezzük, hogy más fazekasok boroskorsói is (közel) azonosak lehettek.

Szájperem

A keskeny szalag szájeremek 1831–1934 között öt korszót érintenek. Figyelmet érdemel, hogy öt esetben – 1869, 1879, 1880, 1909, 1930-ban – keskeny, kihajló pereme van az edényeknek, ami alatt a nyak felső részén csatlakozik a fül. Ez a megoldás más edénykészítő eljárást takar, ami a csöveskorsók kialakításával együtt jár. Viszonylagos régisége ellenére újabb fejleménynek tekinthető, a céhedényeken igen ritkán fordul elő. Úgy véljük, hogy noha ez az öt edény, amely 1867-ben Szentgyörgyvölgyön, 1872-ben Szécsiszentlászlón, 1879-ben Szerdahelyen,

30 Bogdán István: Magyarország úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991. 244–258. p. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 4. Levéltártan és történeti forrástudományok; 7.) 1 pint = 2 icce = 1,5 l.

31 NM 71.68.19. Szakál Sándor 1888. M: 33 cm, Szájátmérő: 14 cm, Fenéktátmérő: 14,5 cm; SM 74.24.42. M: 33 cm, Szájátmérő: 14 cm, Fenéktátmérő: 14,5. Fotói: Nagy, 2020. 2. képtábla: Egy fazekas három korszója.

1900-ban és 1934-ben Veleméren formálódott a korongon az egykori céhes centrumokban, mégis kívülről jött hozadéknak tekinthetők, hiszen elterjedésük is korlátozott. Az edényszáj lappal való letakarása 1831–1934-ig egyöntetű képet mutat.

Kiöntő, félfedél, fül

A boroskorsók *kiöntője* kétféle lehet. Az őszszenyomott száját e vidéken „*csupos*”-nak mondják, a kiöntő csőrrel rendelkezőt „*csöveskorsónak*.” A kronológiai adatok szerint széles szalag bordázatlan szájperem 1831–1925 között gyakori, 19 boroskorsónál figyelhetjük meg, ehhez csatlakozik a fül. Minden boroskorsónak 1831–1934 között egységesen az edény szájnylását részben takaró „*félfedele*” van. A borosedények füle 1831–1909-ig kivétel nélkül *gyúrt hurkafül*, esetleg ennek kissé lapított változata. 1925–1934-ig viszont *szalagfüllé* alakul át.

A díszítő elemek

Máz, évszám és felirat, mazzagdísz, fakéssel húzott horony, fül „*szegecsekkel*” való megerősítése, abroncs, félfedél kimetszései, ujjbenyomás, gombok, kifogatás, ecsetes festés pamaccsal, virágozás keskeny ecsettel.

Máz

Az őrségi fazekasok legfontosabb folyóedényein – háromlábú lábas, szűkfenekű fazék, tejesfazék, vizeskorsó – az időszaki fazekasok emlékezetében igen későn terjed el a máz, főleg az edények külsején. A reprezentatív boroskorsók azonban már a céhek korában kívül-belül mind mázasok. A drága máz alapanyagát, az ólomgelételet a céhek rendelték meg a távoli kohókból, amely igen drága. „1818-ban egy Mása Stajer Gelét elérte a 75

rajnai forintot.”³² A Veleméri-völgyi fazekasok Kós Károly adatai szerint 1930-as években 15 kg ólomgeléthez 15 kg kvarchomokot adva 30 kg mázat kaptak, ezt használták fel egy-egy kemence edény mázazására. Régebben, az 1900-as évek körül egy kocsi edényhez azonban csak 4-5 kg-ot, egy kemence edényhez mindössze 2,5 kg *mázolt* használtak fel, amelyben felesben volt az ólomgelét.³³ Az alapanyagot vasoxiddal (sárga máz) mangánoxiddal (barna máz) és rézoxiddal (zöld máz) színezték. A vasoxidot a kovácsoktól beszerzett *vasrevéből* állították elő, a mangánoxidot gumós formában a hátrából gyűjtögették, míg a rézoxidot maguk égették. A színtelen mázat itt „*palamáznak*” nevezték. A *zöld máz* a legdrágább színező, az ünnepi edények fényét nagymértékben emelte a 18–19. században. Ez a szín dominál, szinte kizárólagosan a 19. század első harmadától a 20. század fordulójáig, boroskorsóink külső felületén a szájperemtől a talpig bevonva az edényt. A *barna máz* ritkán fordul elő, mindössze két esetben, 1879-ben és 1904-ben találkozunk vele.³⁴ A *sárga máz* használata igen kései, csupán 1905-ben jelenik meg Szepe József gödörházi fazekas rozsmaringos boroskorsóján.³⁵ 1925-től je-

32 Nagy Zoltán: Az ólomoxid felhasználása népi kerámián a 18–19. században. In: A nemes- és színesfémek régészete, története és néprajza a Kárpát-medencében. Készítéstechnikai, archeometriai és társadalomtörténeti megközelítések. Szerk. Cseh Fruzsina, Kiss Viktória, Szulovszky János. Bp., 2021. 203–205., 210. p. (Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében; 6.).

33 Kós Károly: Züricvölgyi gerencsértség. = VSZ, 1986. 3. sz. 408. p.

34 SZNM 1986.11.18. Kh: Vas megye. A csupos félfedélű korsónak mindössze a fülén van elhelyezve két-két gomb. A SZNM 1980.29.10. „*Pálinka-folyató*”-ként tévesen van megnevezve, barna máza alatt gazdag csikozással és rozsmaring dísszel, fülén hét gombbal ékesítve.

35 SM 71.68.38. boroskorsó 1905. Gödörháza. Abronccsal díszített has, függőleges csikozás rozsmaringgal, fülén három-három gombdísz. Fotója: Nagy, 2020. 3. képtábla 3/a–b kép.

lentős változások következtek be a díszítésben. Az edényt fejjel lefelé fordítva szájpe-remtől fehér engőbba mártották a fül középeig. A hasat a talpig krómzölddel alapozták, majd második égetés előtt színtelennel mázolták, szintén fejjel lefelé tartva az edényt, így a máz nem is ért az aljáig. A színtelen máz alatt az itt már régebben ismert száras, leveles rózsát és tulipánt festettek rájuk vékony ecsettel 1926, 1930, 1934-ben.³⁶

Évszám, névfelirat

Az ünnepre szánt díszes boroskorsókon, mint a céhek idejében, fontosnak tartották a jeles események évszámát feltüntetni az edényen, egyes alkalmakkor még hosszabb szöveg is kerülhetett az edény nyakára, oldalára. 1831–1934-ig az ünnepre szánt edényeken minden esetben találunk évszámot, amely a jellegzetes esemény – pl. lakodalom, paszita – évét megörökítette. **(3. színes képtábla 2. kép)** Általános volt a legkorábbi időktől kezdve készítés közben a puha agyagba *karcolni* az évet. Egy esetben (1840)³⁷ a hasfalon domborított évszámot figyelhettünk meg. E mellett a 34 edényből 18-on a fazekas névjelét, vagy teljes nevének kiírását is tanulmányozhatjuk. Az írás külleme, kiforrottsága, betűhasználati módja a fazekasmester műveltségéről árulkodik, de egyben korlenyomat is, hiszen a 19. század első felében a térségben elvétve működtek egyházi iskolák, ahol a betűvetést, folyamatos írás–olvasás készségét el lehetett volna sajátítani.³⁸ 1831-ben a szent-

györgyvölgyi 28 esztendőS fazekas Sós József az edény oldalára domborműves betűkkel helyezte el monogramját. Egy Szentgyörgyvölgyön gyűjtött, nyakán bekarcolt KS monogramos, 1868-as évszámú zöld mázas, kisméretű kulacsot, *csutorát* is ide kell sorolnunk, amelynek azonban névfeloldását nem sikerült megoldanunk.³⁹ A fazekascéhekben a jegyzőkön kívül is lehetnek írástudók, ezt jelzi az alcéhmaster edényén található kiforrott stílusú, kacifántos B F monogram (1872), Magay Antal szentgyörgyvölgyi nemes kisbirtokos (1868),⁴⁰ majd a céhek megszűntetése után Cseke Sándor (1880),⁴¹ Szakál Sándor gödörházi fazekas (1888, 1891) lendületesen kalligrafált kézírása. A 8 holdon gazdálkodó, magát gerencsérnek mondó Horváth Sándor (1909) is szépírással karcolta be nevét fröcskölt díszű lakodalmas edényére. **(3. színes képtábla 1–b. kép)** Könye József (1903) korszójának hasára pemzlivel pingálta nevét. Különlegesen díszes az a félfedélnélküli 27 cm magas boroskorsó, amelyen 1903-as évszám van a pemzlivel írt hosszú szöveg között.⁴² Ezen van először vastag ecsettel festett sárga máz alatt szájtól talpig húzott rozsmaring mellett terebélyes „*virágbokor*”,

gyarszombatfán ugyan már 1863-ban zugiskolát szerveztek, de azt az egyház betiltotta. 1875-ben Veleméren, 1878-tól pedig Gödörházán nyílt iskola.

36 1926. GML sz. n.; 1930. Magántulajdon Budapest; 1934. TGYM 52.303.1 Velemér. Fotója: Nagy, 2021. 3. képtábla 2. sz. kép, Készítette: Vass Sándor fazekas 1934-ben.

37 SZNM 1995.48.1. Gyh: Bajánsenye, Kh: „*Velemér környéke*” Gyűjtő: Bíró Friderika.

38 Horváth, 2000. 153. p., A népoktatási törvény kihirdetésének évében 1868-ban Gyarszombatfán, Gödörházán nagy számban éltek analfabéták, a lakosság ¾-e számított ekkor írástudatlannak. Ma-

39 GM NPR 61.20.2. M: 14,2 cm. A csutorások által készített, lapított gömbalakú, fából esztergályozott kulacsok agyagváltozata két kis lábón áll, nyaka alatti válla két helyen átfúrt a vállon való viseléshez. Csótár Gyula örökségnek tartotta, padlásáról került elő.

40 GM NPR 55.83.1. 1867. Magay Antal. „1848-ban Szentgyörgyvölgy No 153. szám alatti házban lakik.”

41 GM NPR 55.93.1. 1880. Fotója: Nagy, 2020. 1. képtábla 4/a–b kép.

42 Ezzel az írásmóddal megegyező, kusza szöveg van egy 1900-as évszámmal bíró sárga mázas kétszájú bugyigakorsón is, ami id. Albert Attila gyarszombatfai fazekas gyűjteményében látható. Feltehetően a két edényt egy kéz készítette.

ami egyedivé teszi megjelenését. Szövege kevésbé iskolázott veleméri fazekast takar.⁴³

Zsohár Dániel (1925) csupa nagybetűvel rótt neve már másik féle írásképet takar. 1930-tól már vékony ecsettel festik fel az évszámokat, gyakran teljes keltezéssel. Ezek az edényeken nevet már nem találunk (1934, 1939).

Mazzagdíz

A boroskorsó készítése közben a nyak alsó vonalánál vékony kiálló kis körperemet, pálcadíz, helyi nevén mazzagot kap. Igen régi szokást tükröz, a régészeti korban is megfigyelhető jelenség.⁴⁴ A zöld mázon kívül szinte egyedi dísz az 1835, 1840, 1848-as évszámú boroskorsónak. 1831–1891-ig minden edényen megtalálható, ahol nincsen abroncsdíszítés. Szakál Ferenc 1888-as évszámú edényén van egy különleges változata. A pálcadíz be van vagdalva, de nem abroncs. Egyetlen egy párhuzama ismert dr. Sipos József magángyűjteményéből. Ez a 34 cm magas zöld mázas boroskorsó nem évszámos ugyan, de széles szalagos szájereme, félfedelén, fülén lévő gazdag gombdíszei, kifogatása okán akár e korba is besorolható.⁴⁵ A pálcadíz az 1890-es évektől eltűnik az edényekről, használata kikopik az emlékezetből. Egyedül Könye József (1854–1926) akkor 50 éves magyarszombatfai fazekas 1903-as korszóján él tovább. Talán az 1870-es évek elején ifjú évei alatt mesterétől még eltanulhatta. 1900–

1934-ig mazzaggal már nem találkozunk, bár egy kivételünk mégis akad, Vas Sándor veleméri tulipános, forgórózsás – éppen 1934-es edényén a nyak alatt szerényen meghúzódó pálcadíz sejlik fel a máz alól.

Fakéssel hornyolás

Fakéssel való díszítést alig találunk edényeinken, pedig a vizeskorsók nyakán, vagy hasán körbefutó hornyolás a 19. század 70-es éveitől napjainkig nyomon követhető. Cseke Sándor 1880-as évszámú edénye vastagon mázazott, a testét elborító rozmarinok alatt szemmel jól látható. 1867, 1879-ből és 1890-ből⁴⁶ is van példánk hason körbefutó kettős hornyolásról.

Szegecselés

Fülezésnél a fazekas többször belefúr a nyak illesztési helyén egy kis hegyes pálcikával úgy, hogy a szájerem belsejébe kis „szegecs” fejek dudorodnak. A lyukakat „foccsal” kitöltve nyomja rá az edény peremére a gyúrt fület, hogy az „agyragasztóval” tömött lyukakban száradás közben jobban kösse a fület. Ennek láthatjuk nyomát néhány korszón, 10–12 félgömb áll ki a fül átellenes oldalán a szájeremből, ami egyben tetszetős is lehet. Edényeink szűk körében ismert ez a gyakorlat. Horváth Dániel 17 éves szerdahelyi fazekas korszóján figyeltük meg először, 1879-ben – aki 1905-ben 43 éves –, amelynek párhuzamát egy 1871-es ecsettel festett évszámú Magyarszombatfán készült kerekcsájú korszó szájának belső peremén is megtaláljuk.⁴⁷ Ezen kívül csupán Könye József szombatfai 50 éves (1903), Szépe József gödörházi 49 éves (1905), a veleméri Bicsák Sándor 22 éves (1905) fazekasok edényein, valamint a szerdahelyi származású, de a századfordulótól Szombatfán működő Horváth Sán-

43 SM 58.177.1. korszó Lh: Kondorfa. Oldalán a szájerem alatt 1903-as disznósórral ecsettel festett évszám. Szövege: „Csináltam én Nekeresd a neve és az lakása Pedig Weleméri laKása” Fotója: Nagy, 2020. 4. képtábla 3–4. kép.

44 GM RÉG 1954.23.3 Szécsisziget Zala megye, kastély alapjából 16. század.

45 Sipos József: A Kárpát-medence fazekasközpontjai egy magángyűjteményben. Szerk. P. Szászfalvi Márta. Debrecen, 2020. (továbbiakban: Sipos, 2020.) 117. p. 5. sz. kép.

46 SZNM 1981.11.8., SZNM 1983.32.94.

47 SM 74.24.30. 1871. kerekcsájú, mázatlan vizeskorsó.

dor 37 éves (1909) korszóin láthatjuk. **(3. színes képtábla 1a. kép)** Az öt edényen megfigyelt technikai díszítés Szerdahely–Szombatfa–Gödörháza–Velemér egymással szomszédos fazekasfalvak tengelyében lokalizálható 1876–1909 között.

Abroncsdíz

Tapasztalatunk szerint, ahol abroncs dísz van, ott nincs mazzag. 1831–1905 között az abroncsdíszre nyolc példánk akad, ez a vizsgált évszamos, névfeliratos boroskorsók 1/4-e. Jellemzőjük – két kivétellel –, hogy az abroncsokat ujjbenyomásokkal díszítették. **(1. színes képtábla a–b. kép; 2. színes képtábla 1., 2. kép; 3. színes képtábla 4. kép)** Egy évszám nélküli gombdíszekben gazdag boroskorsó nyakán a kiálló mazzagdízbe nyomkodtak ujjal körbe. Az edény nyaka és válla között jól felismerhető méretkülönbség arra utal, hogy a korszót két darabból korongolták, s e helyen illesztették össze, amelynek nyomvonalára az ujjbenyomások sora került.⁴⁸ 1831-ben a fül alatt az edény hasán helyezték el, de ez a szokás 1867-től módosult. 1867-ben, 1869-ben a fül középvonalában, majd 1876, 1879, 1890, 1905, 1905. években készülteken a fül alsó vonala felett az edény vállán találjuk. A szabadon hagyott nyakrészt 1831–1891 között különböző alakú és számú agyaggombocskákkal is díszítették. Kivételesen említhető, hogy 1892-ben Ádánics József 1/4-es félfedelű korszójának keskeny fedlapját ujjal becsipkedett abroncsféle veszi körül.

Szépe József (49 éves) és Bicsák Sándor (22 éves) edényei esetében (1905) az abroncsokat folytonosan haránt irányban döntött „s” nyomot hagyó guriga tolásával metszheték ki. Az abroncsnyomok mindkét eset-

ben oly megegyező – a félfedél kivágásának és pereme díszítésének módjával együtt, a fület megerősítő, szűk körben alkalmazott szegeces technika közös ismertségével –, hogy a két fazekas között mester és tanítvány kapcsolatot tételezünk fel még akkor is, ha tudjuk, hogy szomszédos falvakban laktak. **(2. színes képtábla 1., 2. kép)**

A pályakezdők botlásait lehet kimutatni a szentgyörgyvölgyi Cseke József és szerdahelyi Horváth Dániel abroncsos boroskorsók elkészítési idejében, akik 1876-ban, 1879-ben egyaránt 17 évesek voltak. Mindkét edény 27 cm magas, úrtartalmuk 4,5 l, azaz 3 pint, valamivel kisebb, mint az ismertedett eddigi korszók. Mindkettőjük edényének kissé furcsa, bizonytalan a kiöntőszáj, kiöntőcső kiképzése, vékony a szája, a kezdő fazekasok anyagformálással való küzdése felismerhető. Egyikőjük három abroncsot is tett edényére, noha azt nagyobb fazekakra szokás, másuk pedig az abroncs feletti nyakrészt arányos elosztásban *kúpos gombokkal* rakta körül, de e szokatlan formát használta a fül alatti díszítésre is. Horváth Dániel a kissé ormótlan kiöntőcsőrét még három ágra lefutó abronccsal is díszítette, amely a felső abroncsához csatlakozva kissé csúffá tette az edényt.

Félfedél kimetszései

A vizsgált edények félfedelének belső éle nem egységes, különböző abban, hogy negyed (1892), vagy féltakarású (1831–1934) az edényen. A leggyakoribb, 17 db a félfedél közepének egykaréjos kivágása, 1867–1934-ig a terjedő időszakban a legelterjedtebb. Az egyenesen vágott félfedél 1835–1848 közötti régies borosedényeken, valamint „*céhkövető*” elterjedésük – Szécsiszentlászló, Szentgyörgyvölgy, Gödörháza, Magyar-szombatfa – a későbbi időkben – 1876, 1880, 1881, 1901, 1909 – figyelhető meg. Ez a forma régiesebb, elterjedésében sziget-

⁴⁸ Dr. Sipos József magángyűjteménye. Sipos, 2020. 117. p. 5. kép. A boroskorszót a 19. sz. harmadik harmadára keltezhetjük.

szerű, amelyet az edény hordócsap alá való elhelyezését megkönnyítő félkör alakú kivágás váltott fel általánosan. Egyetlenegy esetben fordul elő a félfedélnek háromkaréjos változata Szentgyörgyvölgyről 1869-ből, aminek szintén egyetlen párhuzama egy bagladi 1886-os évszámot viselő pálinkacsöpögtető fazék. Mindkettő lokális jelenség lehet, noha egy Csödén gyűjtött nyúlánk, zöldmázas, fedelén 1809-es évszámú korszón pont ilyen látható. 1905-ben Szépe József és Bicsák Sándor boroskancsóikon a félfedél külső peremét megegyező módon haránt irányú bevagdálásokkal díszítették.

Ujjbenyomás

Díszítő elem, főleg, ha az edényszáját takaró szegélyt csipkedik meg két ujjal. Ilyen dísz található 1840, 1848-as készítésű régies formájú boroskorszón, de Ádánics József magyarszombatfai 1892-ben készített korszója 1/4 fedésű takarólapján is. Ujjbenyomásokkal erősítik meg a fül tetejét és alját, melyek magukban is díszítenek. Ilyen az 1879-ben Horváth Dániel 17 éves korában elkészült boroskorszója, amelyen a fül két oldalán egy–egy, valamin a fül alatt három erőteljes ujjbenyomás látható, a szájküntőn három irányba indított rövid kis abroncsokat szintén hasonló módon díszítette.⁴⁹ Gyakran ezekbe a bemélyedésekbe gombdíszek is kerülnek, vagy azokat üresen hagyják. Bevett korabeli megoldás, hogy a fül két oldala ujjnyomos, tetején pedig gomb díszeeleg.

Gombdíszek

A különböző alakú lapos korongok, a pitykéket imitáló féldomború gombok egykor a (férfi) viselet tartozékai, feltehetően innen kerültek az edényekre a 18. század közepén,

49 Nagyházi GAK 254. aukció, 2020. április 4. 798. tétel. 1879. Szerdahely. Fotója: Nagy, 2020. 3. képtábla 1a–b kép.

19. század legelején.⁵⁰ Az Őrségi fazekasok nagy kedvvel alkalmazták kívül–belül mázas ünnepi rendeltetésű boros, valamint víz hordására és ivására használt bugyigakorsóikon, amelyek így az itteni fazekasfalvaknak egyik legjellemzőbb önazonosító, díszítő elemeivé alakultak. De nemcsak általánosságban a tájegység, az itteni fazekasközpontok jellegzetessége, hanem készítőinek is egyéni jegyeivé váltak – a fület és környezetét hangsúlyossá téve – különböző helyen, elsősorban a gyúrt fül egészén és az edény félfedélén más–más számban és minőségben megjelenő gombdíszek.

Térkitöltő és egyben díszítő elemként gyakran alkalmazták az abroncs, vagy pálcadisz feletti szabad területen 1831, 1867, 1876-ban, és egy e körül készült évszám nélküli kifogatott boroskorszón is. **(4. színes képtábla 2. kép)** Az abroncs feletti nyakon körberakva 10–14 gomb is elfért. 1869-ben Zakál István nemesnépi fazekas a szájfedelen és nyakon kínálkozó helyet írással töltötte be, amely a készítés idejére és a megajándékozottra vonatkozott. „*Vivát, éljen a haza 1869-dik évben készült. Fliszár Ferencé Vivát éljen a haza.*” A gomboknak más helyet keresett, így a has közepén kettős sorba ölelték át az edényt, de ugyancsak két sorban az egész fület is betöltötték, sőt még a félfedélre is jutott belőlük hat darab. A gödörházi Szakál Sándor (31–43 éves fazekas)

50 A Kárpát-medencében nem egyedülálló a gombok edényen való megjelenése. Az erdélyi Szászvidéken számtalan edényen tanulmányozhatjuk jelenlétük gazdagságát. *Csupor István: Erdély népi kerámiaművészete.* Bp., 2008. Nagyszében (ma: Sibiu, Románia) 48. p. 37. kép; Kürpöd (ma: Chirpăr, Románia) 1745. boroskorszó 67. p. 87. kép; Brassó (ma: Braşov, Románia) 1670-es évek zöldmázas korszó 61. p. 122. kép. A gömöri felmenőkkel bíró tótkomlói fazekasok 19. század második felében készített ünnepi rendeltetésű komatáljain is nagy bőséggel fordulnak elő a plasztikus gombok. *Nagy Zoltán: Tótkomlói fazekasság rátétdíszes komaszillkéi.* In: *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából.* Szerk. Rózsa Zoltán. Orosháza, 2017. 32–35. p. 5–20. kép.

három edényén (1879) a száj alatti nyakon öt gombot, míg 1888, 1891-ben hajszálla megegyező edényein háromszögben elrendezve jellemzően *hármat* helyezett el a vagdalt mazzagdíz fölé. Ez a gombozási szokás az általunk vizsgált edények körében 24 évig élt, az edények 1/5-én a kiöntőnyílás alatti főhelyet elfoglalva. Rekord mennyiségű, mindösszesen 32 gomb díszíti a dr. Sipos József gyűjteményében lévő évszámot nélküli boroskorsót, amelynek készítése évét az 1870–1880-as évekre tehetjük. Zöldmázás korszának félfedelén a kiöntő és a száj közötti hidat is ideértve 21 gomb sorakozik. **(4. színes képtábla 1a–b. kép)** Füllel érintkező szájperemén is van két korong alakú gomb, oldalt *egy–egy ujjnyomba ültetve kettő, a fültetőn egy*. A fül alján szintén egy, a fület erősítő *három bemélyedésben is három gomb ül*, de még felettük is van *egy–egy*, összesen 11.⁵¹ Másik kivételes példánk a Savaria Múzeum gyűjteményéből való évszám nélküli, szájfedelet nélküli zöldmázás *kerekszájú korszó*, **(4. színes képtábla 3. kép)** amelynek díszítése teljesen megegyezik a boroskorsókéval, nagy valószínűséggel e célból is használták. Kós Károly grafikai edénytáblázatában a 26. számú grafikai képen ilyen edényt mutat be, másutt megjegyezve, hogy azon 1870-es évszám olvasható, a hagyomány szerint Szépe Károly, az utolsó veleméri céhmester alkotása.⁵² Az edény nyakán három zsinóros fakéss gyűrű van, kifogatott, fül felüli oldalán két gomb, fül tetején egy, mögötte ujjbenyomás és még egy gomb. A fül alatt oldalt *egy–egy*

gombot, három mélyedést, és ezek alatt még két gombdíszt találunk. **(3. színes képtábla 3. kép)** Ez a díszítési mód a boroskorsók 1/4-én 1831–1926 között csaknem 100 esztendeig nyomon követhető. Egy sérült, kengyelétől megfosztott zöld mázas kétszájú, évszám nélküli, kifogatott, hasán ujjbenyomásos abroncsot viselő bugyigának egész vállát, tetejét ellepi a 100-nál is több domború agyaggomb, bizonyítva közkedveltségét.⁵³ A boroskorsók félfedelére tett gombdíszek száma változatos. (1831) nyolc, (1869) hat, (1872) 15, (1880) 10, (1909) négy, (1925) négy, (1926) 15 gomb van e helyütt. Az edények gyűrt, vastag füle – más szóval *kengyele* – fontos szerepet játszott a boroskorsók életében. A fülnek erősnek kellett lennie, hogy a 6–8 l bort biztonsággal lehessen benne hordani. Díszességét e korban a füle és köréje helyzet, egyénenként különböző számú gombdíszekkel emelték, amelyek egyúttal azonossági jelei a fazekasoknak. A fül ékesítése 1831–1934-ig, 100 éven keresztül megfigyelhető. 1831-ben Sós József korszója különösen díszes. A fül hátán *plasztikus kígyózó inda*, öbleiben hét gomb. **(1. színes képtábla b. kép)** Az edényhez csatlakozó fül felső részének két oldalán *egy–egy gomb*, alul két fület erősítve *egy–egy ujjbenyomás*. Magay Antal 1867-es évszámú edényének *fülén felül háromszögbe rakva három, míg alul ugyancsak három hasonló elrendezésű gomb helyezkedik el*. Berzsán Ferenc 1872-es korszójának csak fül tetejét díszíti két gomb, egymás mellé helyezve. Cseke József korszójának fültetőjén egy, míg alján három kúpos gomb díszel. Horváth Dániel 1879-es edényén fül felett két gomb, alant három ujjbenyomás látható. Szakál Ferencnek tulajdonítható 1879-es évszámú, névfeliratos korszójának füle alatt háromszög

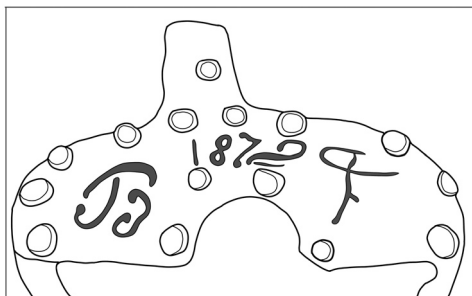
51 Sipos, 2020. 117. p. 5. kép „Készítési helye Őrség, kora 19. sz. közepe, M: 34 cm.”

52 SM 74.22.34.; Kós, 1944. 5–6. sz. 217. p. 24. rajz: mustoskorsó; Kós Károly: Züricvölgyi gerencsértség. = VSZ, 1986. 3. sz. 418. p. megjegyzi: „Ez volt Szépe Károly veleméri céhmester utolsó munkája”. Az edény ma gyűjteményekben nem található. A Savaria Múzeum tulajdonában lévő kerekszájú korszó ennek a hasonmása, amelyet itt közlünk először.

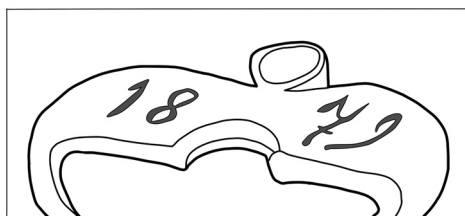
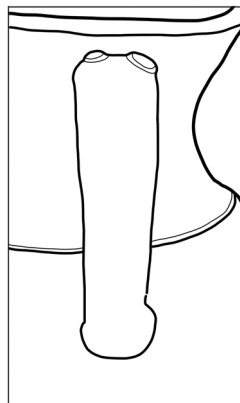
53 Id. Albert Attila magyarszombatfai fazekas gyűjteményében.

Évszámos, névfeliratos boroskorsók félfedelén, fülén lévő gombdíszek

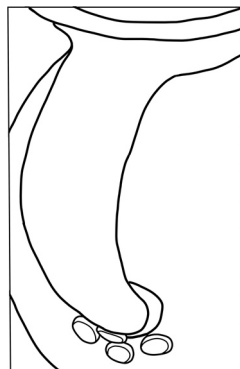
Grafika: Bodnár Katalin

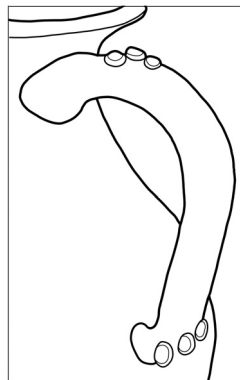
1. B F (Berzsán Ferenc) 1872. Félfedélén 15, fületőn kettő gomb. NM 68.37.15

2. Szakál Sándor 1879. Félfedélén évszám, fül alján négy gomb. NM 54.26.73

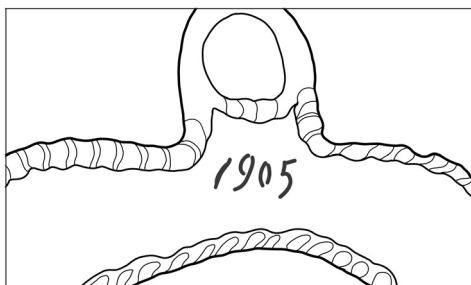
3. Cseke Sándor 1880. Félfedélén 10 gomb, fületőn három, fül alján három gomb. GM NPR 55.93.1

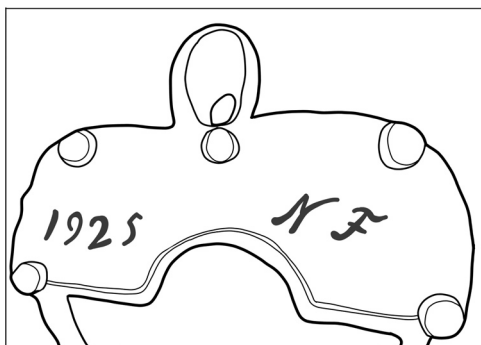
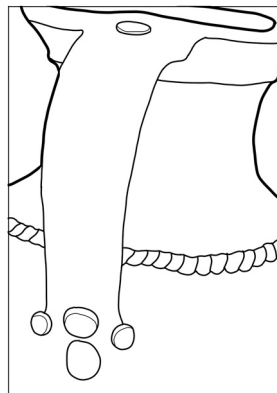

1. Szakál Sándor 1891. Félfedelén név és évszám, csigába hajló füle alján egy-egy ujjbenyomás.

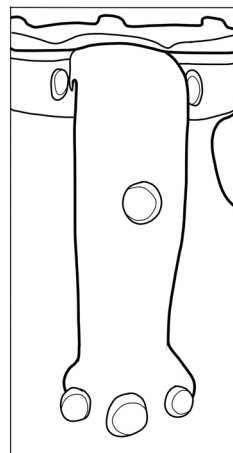
SM 2011.4.2

2. Szépe József 1905. Félfedelén évszám, pereme körben metélt, füle tetején egy, alján három gomb és egy ujjbenyomás. NM 71.68.38

3. Németh Ferenc 1925. Félfedelén évszám és monogram, fülén felül két oldalt egy-egy, tetején egy gomb, alján három gomb. NM 67.142.21

alakzatban kirakott négy gombdíszt találunk. Az 1888-ban, 1891-ben készülteken azonban egy sincs, a fül alja mindkét edény-nél csigába hajló, ami nem egyedi jelenség, már a vasvári fazekas 1794-es hegybírói korszóján is megfigyelhettük. Cseke Sándor 1880-ban megformált boroskorsóján felül a fül két oldalán egy–egy, tetején egy korong alakú gomb, mely formáció a fül alján megismétlődik. Ugyan nem névfeliratos, csak évszamos egy 1900-ban megformált boroskorsó, de mégis említésre méltó, mivel igen kimódolt a fül és környezetének díszítése. A fül tetején két oldalt egy–egy ujjbenyomás látható, amelynek széléhez még egy–egy gombdész is csatlakozik. Magán a fülön a tetőtől az aljáig arányosan elosztva három gomb, a fül alján egy ujjbenyomás, a fül két szélénél egy–egy csillag alakú bepecsételés, ami a fül tetején ismétlődik. Egyedül Könye József, Szépe József, Bicsák Sándor egymással szorosabb kapcsolatot tartó fazekasoknak fedeztünk fel a 20. századelőn azonos füljelet. Mindhármuknak a fül tetején két oldalt egy–egy és a fülön egy gombdész található, ami alul háromszög alakba feltéve ismétlődik meg. Horváth Sándor magyar-szombatfai „gerencsérnek” egy 1909-es és egy évszám nélküli boroskorsója található a Néprajzi Múzeumban. Az évszamos edény félfedelét téglalap formájú, rácszott, sűrűn ismétlődő pecsétes benyomások díszítik, ami a gombok helyett a fül tetején is látható. **(3. színes képtábla 1a. kép)** Alul szabályos háromszögbe rakva három gombdész található. Évszám nélküli korszóján felül egy, alul három gomb helyezkedik el, így feltételezzük, hogy voltaképpen ez a jele. A kronológiai sort Németh Ferenc magyar-szombatfai fazekas 1925-ben, 61 éves korában készített edénye zárja. A fül tetején egy–egy, alján három gombja van. E kortól kezdve a fülre helyezett gombok elveszítik jelentőségüket, a fülekről eltűnedeznek.

Gombdíszek bugyigákon

Vizsgálatunkat a gombdíszek elhelyezésének hasonlósága okán 20 űrségi vizeskorsóra, bugyigakorsóra is kiterjesztettük, mivel csak e kétféle rendeltetésű edényeken fordulnak elő. A 20. század elejétől az 1940-es évek közepéig tartó időszakban – mázas, többségében ecsettel, írókával díszített – edények esetében azt tapasztaltuk, hogy közülük 14 darab más–más kéz által, többféle módon és technikával díszített edények felén a *gombokból hármat-hármat háromszög alakú mintázatban a fül két oldalán, tetején és hasonló módon az alján a fül alatt helyeztek el.*⁵⁴ Néhányuknál azt látjuk, hogy felül két ujjbenyomás, alul három gomb, vagy csak a fül alatt három,⁵⁵ két gomb alul–felül a fül oldalán, esetleg csak kettő ujjbenyomás figyelhető meg a fültetőn.⁵⁶ Olyan is akad, amelynek felül két oldalt egy–egy ujjbenyomás, fültetőn és alján egy–egy gomb van.⁵⁷ Az évszamos bugyigák *Avas Bálint* kerkáskápolnai fazekas nevéhez köthetők. Egy 1935-ben, két 1938-ban készített bugyigakorsóján láthatjuk a legkorábbi írókás–ecsetes díszítési módot, amelyeknél

54 NM 54.26.28. *Magyar-szombatfa Zsuhár műhely, hullámvonalas, körkörös írókázással.*; SZNM 1981.26.31. M: 32 cm. Lendvadedes, hat függőleges csikkal a testén.; DBSLM 85.89.4. vörös alapozású írókás tulipándísz Pankaszi Gyűjtemény (továbbiakban: PK) 0009 vörös alapon pemzlis díszű száras rózsá, PK 0032 barna alapra fehérrel fröcskölés, PK 0009 fehér nyakú és fülű, vörössel alapozott testű, jellegzetes tükrözéses írókás díszrel PK 003 zöld bugyiga festett csikkokkal.

55 SZNM 1980.29.91., vékony ecsetes forgórózsás.; DBSLM 98.25.2. fehér engób alapon félkaréjos írókás díszrel. Tóth László magyar-szombatfai fazekas 1954-ben inas ideje végén alkotott emléken. Tóth László elmondta, hogy ő ezt követően mindig három gombot tett háromszög alakban a fül alá napjainkig.

56 NM 54.26.29. Ujjal pöttyözött körben nyakán és hasán. Tóth Gyula készítette Magyar-szombatfán az „1920-1930-as években”, GM NPR 1986.45.28. M: 31 cm.

57 GM NPR 2005.1.60.

a fazekas azonosító jele a fül alatti egy gomb. Varga Sándor (1913–1989) három különböző korú és díszített bugyigakorsóinak fül alját szintén egyetlen gombbal jelölte meg. Két darab kétszájú bugyigát is megvizsgáltunk, amelynek egyikén 1900-as évszámot és a fül, azaz „kengyel” alatt három–három gombdíszet találtunk. Ugyanerre az eredményre jutottunk a másiknál is.⁵⁸ A bugyigák több mint fele kifogatott.

Kifogatás

A korongon történő edénykészítés befejező mozzanata a kifogatás, az edényttest apró rézsútos barázdákkal való díszítése. (2. színes képtábla 2. kép; 4. színes képtábla 1a–b. kép) Kós Károly 1943. évi helyszíni gyűjtésekor a helyi céhhel kapcsolatos kérdései nyomán Szakál József akkor 81 éves veleméri fazekas (sz: 1862) elmondta, hogy a kifogatást a fazekak készítésénél már a céhes időkben is megkövetelték.⁵⁹

Vallották, hogy az ilyen edénynek jónak is kellett lenni úgy formára, mint anyagában, amelynek edényfala nem lehetett túl vastag, sem túl vékony, mert akkor volt jó és szép igazán. A régi időkben a veleméri, gödörházi, szerdahelyi szolgáló mesterek ellenőrizték a remeket, s ha elfogadták, akkor az nagymértékben emelte az ifjú fazekas rangját. Egy ilyen kifogatott, 1888-as plasztikus évszámmal bíró fazék múzeumba került.⁶⁰

Vizsgált évszámos borosedényeink azonban nem mind ilyenek. Az 1831–1926 között szemügyre vett 23 edény közül 16 kifogatott, hét azonban nem, aminek közvetlen okát nem ismerjük. A kifogatott edények aránya így is többségben van, 70%. Legrégibb edényünkön nyoma sincs e mű-

veletnek, noha alaposan megvizsgáltuk azt. Első előfordulása – a vizsgált véletlenszerű halmazon belül – 1867-re tehető, Magay Antal 31 éves szentgyörgyvölgyi fazekas nevéhez köthető, amely az abroncstól a talpáig kifogatott. 1872-ben a Szécsiszigeten lakó Berzsán Ferenc – aki 1857-ben a Szentgyörgyvölgyi Fazokas Czéh alcéhmestere volt – szintén kifogatta boroskorsóját.

Nem ismerjük okát, hogy lehetséges az, hogy 1879-ben, Szakál Sándor legkorábban ismert edényét nem látta el kifogatással, ha 1888-ban, 1891-ben ezt a műveletet elvégezte. Horvát Sándor rangos, mutatós lakodalmas boroskorsói közül, mégis csak az 1909-es évszámmal bíró edényét fogatta ki, az évszámnélküli vörös engób alapú színtelen mázzal megöntött, pemzivel díszített edénye kifogatás nélküli maradt.

Ezt a díszítési módot a Kárpát-medencei fazekasságban csak néhány helyen elszórtan, bizonytalan időhatárokon belül találtuk meg. A 18–19. századi dunántúli céhkorsók között egyet sem találtunk, amely kifogatott lett volna. Egy 19. század második felében készült terrakotta, fehérrel írókázott csávai⁶¹ (ma: Stoob, Ausztria) korsón viszont ez a jellegzetesség látható, de elvétve akad egy–egy a gömöri,⁶² valamint 20. századi körösrévi (ma: Vadu Crișului, Románia) és zilahi (ma: Zaláu, Románia) típusú fazekakon, szilkéken is,⁶³ beregi korsón,⁶⁴ valamint egy mohácsi 1872-es évszámú kétfülű finoman vágott abroncsdíszes fekete nagykorsón is, ahol a ferde barázdák biztosan nem kavicsozástól származnak.⁶⁵ A kifogatás elterjedtségének

61 NM 73.2.14.

62 NM 143458.

63 NM 143203.

64 Nagyházi GAK 219. aukció, 2016. október 12. 651. tétel. Bereg megyeinek meghatározott 44 cm magas rátétes zöldmázás nagykorsó.

65 NM 51.33.284.

58 Id. Albert Attila gyűjteménye sz. n.; NM 71.68.20.

59 Kós, 1944. 3–4. sz. 121. p.

60 SM 74.22.46.

mértékével nem foglalkoztak behatóan a tárgyességek kutatói, sem mai fazekasai, pedig ez a technikai dísz az őrségi edények meghatározó, a mai napig elismert táji jellegzetessége közé sorolható.

Disznószőrből készült pamacs, pemzli használata

1831, az első évszámos edény megjelenése után csak 41 évvel később vált bizonyíthatóvá, hogy a gombdíszek mellett a fazekasok maguk készítette ecsetet, pamacsot, más néven pemzlit használva, máz alatt, híg fehér öntőföldbe mártva csíkozták borosedényeiket. A függőleges csíkozás korszaka 1872–1909-ig tartott, beleértve a széles csíkhöz társult rozmaring (Cseke Sándor, 1880) ábrázolását is. A keményszálú disznószőr ecsettel meghatározott rendben függőleges széles csíkokat, valójában „szalagokat” festettek korszákra, **(2. színes képtábla 3a–b. kép)** amelynek első ismert képviselője Berzsán Ferenc. Csaknem 1 évtized után új elem jelent meg a palettán, Cseke Sándor 1880-ban lakodalomra szánt edényét a szájtól a talpig rozmaringokkal öleli körül. Más edényeken a függőleges ecsetvonás mellett találjuk a rozmaringot. **(2. színes képtábla 2. kép)** A fenti korszakhatár közt vizsgált 25 borosedény 48%-án, csaknem felén találunk ecsettel való festést, ami új, egy emberöltőig tartó korszakot jelentett a díszítőelemek használatában. Kivételes, egyszeri eset, amikor egy nevével leplező, ecsetes írással, Veleméren készült 1903-as évszámú asztali boroskorsón különleges virágábrázolást láthatunk. **(3. színes képtábla 5. kép)** a 20. század fordulója után 1909-ben és még később is megfigyelhető a rozmaring ünnepi használatra szánt edényeken, de már csak a nyakon. 1925 után ilyen díszítéssel már nem találkozunk, a tanfolyamok hatására gyorsan elterjed a vékony ecsettel festett tulipán és rózsa.

Név szerint ki kell emelnünk Németh Ferenc (1864–1933) magyarszombatfai fazekas edényét, amely pont olyan csíkozási technikát mutat, mint ami Szakál Sándor gödörházi fazekas 1879–1891 közötti edényein látható. A nyakon még a három gombdíz is rajta van, szájereme kiöntője, de még fülállása is megegyező, csupán a korszó félfedelén, fülén gazdagabb gombdíszekben, mint ahogy ezt az 1880-as évek edényein tapasztalhattuk. A vizsgálat alá vont ünnepi rendeltetésű boroskorsó⁶⁶ régies díszítési módjával tűnik ki. Németh Ferenc még ahhoz a nemzedékhez tartozott, akit 1895-ben mint „önálló fazekast” írták össze,⁶⁷ tehát már ebben a korban aktív mesterként tartották nyilván. A szép formájú korszó készítése idejében 61 esztendő, háta mögött 40–45 éves szakmai tapasztalattal. Mesterré válásának időpontja az 1880-as évekre tehető. Ő tehát megőrizte az ifjú korában látottakat, az akkor újak tetsző pamacsos festési módot, amit időse koráig meg is tartott. Ugyanakkor az újításra is fogékony, hiszen felhagyott a zöld máz használatával és a színtelen máz alá – a 20. század fordulóján (36 éves korában) divatosá vált – veleméri vörös földdel alapozott, azonban az 1867 óta általánossá vált kifogatást megtartotta. **(2. színes képtábla 3a–b. kép.)**

Az 1930-as évektől iparművészek által irányított tanfolyamok hatására az edények formája nem, de díszítésmódja teljesen megváltozott, amelyről már korábban beszámoltunk.⁶⁸ A fazekasok új nemzedéke vékony, hosszú szőrű ecsetet vett kezébe, s ezzel díszítette edényeit, így boroskorsóit is, amelyre szájtól nyakáig fehér, hasától

66 NM 67.142.21.

67 MNL Vas Megyei Levéltára Vas vármegye főispánjának iratai. Általános iratok 536/1904.; Németh Ferenc adatai: Nagy, 2021. 224. p. 1. sz. táblázat 31. sor.

68 Nagy, 2021. 219–223. p. Az őrségi edények díszítő-elemeinek változásai.

lefelé zöld öntőfölddel alapozott, de divatossá vált az edény köpenyét elborító vörös és barna engőb használata, amelyre szintelen, *palamáz* került, alatta több színű virágokat festettek. Az edényekre a már a korábbi korszakból ismert *száras tulipán és leveles-ágas forgórózsa*, a nyak alatti részre karcolva *borvers* is került⁶⁹ Vas Sándor veleméri fazekas kiöntőcsöves korszóján 1934-ben. Megváltozik a fül formája is, általánossá válik a *szalagfűl* használata, de megjelent a *szőlőlevél* a terméssel együtt a fül alól kiinduló régiesebb két szárra ágazó *leveles rózsával* egy edényen, a félfedélre *festett 1930-as évszám* került, közötté régebbi időkre emlékeztető kis száras tulipánnal.

Összegzés

A különböző múzeumokból összegyűjtött őrségi fazekasok által 1831–1934 között készült ünnepi rendeltetésű borverő korszók formai és díszítőelemeinek összevetését végeztük el. A 100 évet magába foglaló időszak készítményeinek hét formára és 13 díszítésre vonatkozó elemét vetettük egybe 34 darab évszámos, ezen belül 18 névfeliratos edényen, kitekintve a hasonló rendeltetésű 18–19. századi céh- és hegyközségi boroskorsókra is. Céhtörténeti, anyakönyvi és a jól használható 1848. évi nemzetőr összeírás névanyagára támaszkodva megállapítottuk, hogy az őrségi fazekasoknak 1831–1872 között két irányító, ellenőrző szervezetük is létezett. A Szentgyörgyvölgyi Fazokas Czéh feltehetően az 1830-as évektől működött, míg a Veleméri és Gödörházi Fazokas Czéh 1868-ban alakult és fejtette ki hatását a helyi fazeka-

sokra. A borosedények formai jegyeinek vizsgálatánál kitűnt, hogy egységes formavilágukon belül két különböző típusú edényt lehet megkülönböztetni. A gyakoribb és régebbinek tűnő a csupos szájú, míg későbbi hozadék a kiöntőcsöves edény. Míg az egyiknek szájpereme széles szalagszerű, addig a másiké vékony, kihajló peremű, amelyből kevesebb van, kialakítása összefügg a csőrös korsóval. Az edényméretetek változóak ugyan, de a többség 30–35 cm magasságú, a talp és száj szélessége azonos, átlagosan 4,25 pint, azaz 8 l űrtartalmúak. Az edények elég nagyok, széles nyakúak, szűk talpúak, hasban erősek, így férfialakra hajazók. A boroskorsók díszítőelemeit időrendi sorrendbe rendezve kitűnik, hogy három nagyobb korszakot lehet elhatárolni. 1831–1872 között jellemző az edényeken a pálcadísz, amelyet az ujjbenyomásos abroncs vált, és az edénytesten, félfedélen, fülön elhelyezett, önazonosításra is alkalmas gombdíszek sora. 1872–1909-ig a díszítés szerszámaként fanyélbe, vagy töltényhüvelybe rögzített dísznősörtét felhasználva új díszítőeszköz, a pemzli került használatba, amellyel a szájperemtől a talpig húzódó függőleges csíkokat – szalagokat – festenek fehér öntőfölddel az alapozást nélkülöző edénytestre, és az első égetést követően így öntik meg zöld mázzal. Majd 1880-tól 1909-ig önállóan, de általában a csíkok mentén a rozsmaring is feltűnik. Újításként a 20. század fordulóján a sárga máz és a vörös engőbos alapozás⁷⁰ is előfordul az edények között. 1930-tól azonban a tanfolyamok hatására a formai elemek meghagyása mellett a díszítés teljesen megvál-

69 TGYM 52.303.1. boroskorsó 1934. „Bort iszik a Magyar nem vizet, Menyecskeknek, Leányoknak forró csókkal fizet.”

70 Kós, 1944. 3–4. sz. 126. p. Leírása szerint a veleméri erdőben található vörösföldet 1900-tól fedezték fel és használták tömegesen. Egy kemence edényhez egy kosár veleméri vörös föld kellett. E kortól a boroskorsók alapszíne is megváltozott, a kedvelt vörösfölddel alapoztak, majd palamázzal fedtek.

1. színes képtábla:
A legrégebbi évszámossal boroskorsó Szentgyörgyvölgyön készült

1. Boroskorsó 1831, Szentgyörgyvölgy. Készítette Sós József 28 éves fazekas. (Fotó: Bicskei József, 2022.)

2. színes képtábla:
Azonos díszítőelemek, különböző fazekasok

1. Borstkorsó 1905, Velemér. Készítette Bicsák Sándor 22 éves fazekas. SM 74.22.30
(Fotó: Horváth Sándor, 2011.)

2. Borstkorsó 1905, Gödörháza. Készítette Szépe József 49 éves fazekas. NM 71.68.38
(Fotó: Nagy Zoltán, 2018.)

3a–b. Borstkorsó 1925, Magyarzombatfa. Készítette Németh Ferenc 61 éves fazekas.
NM 67.142.21 (Fotó: Nagy Zoltán, 2018.)

3. színes képtábla: **Boroskorsók díszítő elemei**

1a–b. Boroskorsó részlete: félfedél évszámmal, névírással, pecsételésekkel. 1909, Horváth Sándor. Magyarszombatfa. NM 54.26.47 (Fotó: Nagy-Pölös Andrea, 2018.)

2. Boroskorsó részlete: monogram, évszám, gombok. 1872, Berzsán Ferenc. NM 68.37.15 (Fotó: Nagy Zoltán, 2018.)

3. Mustoskorsó részlete: gombdíszek halmaza a fül alatt. 1870 k Magyarszombatfa. SM 74.22.34 (Fotó: Nagy-Pölös Andrea, 2018.)

4. Boroskorsó részlete: ujjbenyomásos abroncs, kifogatás. 1879, Horváth Dániel, Szerdahely. Magánygyűjtemény. (Fotó: Nagy-Pölös Andrea, 2022.)

5. Boroskorsó részlete: virágbokor 1903, Velemér. SM 58.177.1 (Fotó: Rosta József, 1983.)

4. színes képtábla:
Évszám és névfelirat nélküli jeles borosedények

1a–b. Dr. Sipos József magángyűjteménye: gombdíszes, kifogatott boroskorsó.
Gyűjtési hely: Őrség, 1870 k. (Fotó: dr. Sipos József, 2022.)

2. Gomb- és pálcadíszes, kifogatott boroskorsó
Magyarszombatfa, 1870 k. SM 2011.4.3
(Fotó: Nagy-Pölös Andrea, 2020.)

3. Gomb- és zsinórdíszes, kifogatott kerekcsájú
mustoskorsó Magyarszombatfa, 1870 k.
SM 74.22-34 (Fotó: Nagy Zoltán, 2020.)

tozik. Az edények gyakran kétféle színűek lettek. Felül fehér, a nyaktól lefelé zöld, barna vagy vörös öntőföldbe mártva alapoztak. Vékony ecsettel festett tulipán és rózsza foglalja el a díszítésre alkalmas főhelyet, gyakran körülölelve az edényt. A csíkozás megszűnik, a gombdíszek száma is megcsappan, majd feledésbe merül.

Az őrségi fazekasság másik önazonosító technikai díszje az edények kifogatása, amelyre első adatunk 1867-ből származik, de napjainkig tart divatja. A vizsgált korszokon azonban nem mindenki alkalmazta, gyakorisága azonban elérte a 34 darabos vizsgálati csoporton belül a 70%-ot.

Az 1831, 1867, 1869, 1872, 1880, 1888, 1909-ben készített edények, az összes vizsgálatba vont boroskorsó ötödének 20, variánsaival együtt 32 technikai és díszítő elemét egymással összevetve azt tapasztaltuk, hogy a fenti korszakhatárokon belül szemre különböznek a borosedények, de alkotó elemeikben sok egyezést mutatva más faze-kasközpontokkal szemben határozottan megkülönböztethetők. Az 1831–1909 közötti időszakot áttekintve mindegyiken van évszám, az edény magassága többségében 31–35 cm, jellemző a névfelirat, a szájperem szalagos kiképzése, csupos száj, a fül gombokkal való díszítése, félfedél egykaréjos kivágása, gombokkal díszítése, a pálcadísz és az azt felváltó ujjbenyomásos abroncs jelenléte, az edényttest kifogatása. 1867–1880 között a kiöntőcső megjelenik, amelyhez vékony kihajló szájperem csatlakozik. 1872–1905-ig jellemző az edény vastag ecsettel csíkozása, rozsmaringgal való díszítése. Általánosságban megállapítható, hogy a díszítőelemek egyes csoportjai egy-egy nemzedéken keresztül követhetők nyomon. A régi díszítési módok összességében 100 éven át hagyományozódtak a fazekasok között, de minden fazekas edénye valamilyen különbözött a másiktól. Az 1920–1930-

as években edényváltás történt a cserekereskedelembé vitt edényeknél. Az őrségi félfedél nélküli, a boroskorsók formájával és nagyságával teljesen megegyező, egyszerű díszítésű vizeskorsókra ekkor sárga máz került, ezeket vitték Somogyba, ahol borosedényként használták őket. A múzeumi adatok szerint „*Lakodalmakkor és tor alkalmával ezekben hordták fel a pincéből a bort és kisebb korszókba töltötték*”⁷¹ – éppen úgy, mint a félfedéllel ellátott hagyományos, zöld mázas boroskorsó társaikat a 19. században.

Az őrségi gerencserek többségében magyarok voltak, azonban a Vendvidékkel szoros kapcsolatot tartottak, ezt bizonyítják az anyakönyvi bejegyzések, amelyből kitűnik, hogy egymás között, de legfeljebb a szomszédos fazekasfalvakból házasodtak az idők folyamán.⁷²

71 Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár 67.26.34. boroskorsó Pogányszentpéter; 78.37.2. boroskorsó Szenna; 76.8.4. csaposkorsó Zala (Somogy megye). Mindhárom edényt Magyarszombattán vizeskorsóként ismerték. Főleg mázatlanok voltak, vizet hordtak bennük. 1871-től évszámos példányuk is ismert.

72 A tanulmány megírásához nyújtott segítségükért köszönetemet fejezem ki: Marx Mária, Kiss Nóra néprajzkutatóknak a Göcseji Múzeumból; Vida Gabriella néprajzkutatónak a Néprajzi Múzeumból, dr. Kemecsi Lajosnak a Néprajzi Múzeum főigazgatójának; Csapláros Andreának a Savaria Múzeum igazgatónőjének a kutatási és közlési engedélyért, dr. Kostyál László múzeumigazgatónak a Göcseji Múzeum néprajzi anyagának tanulmányozásáért, közlési engedélyéért; dr. Sipos József orvos-gyűjtőnek őrségi boroskorsójának többnézeti fotójáért, közlési engedélyéért; Bodnár Katalin régész–műzeumpedagógusnak, aki a rendelkezésére bocsájtott fényképfelvételek alapján remek grafikai rajzokat készített számomra; Bicskei József fotósnek, aki a Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteményének legrégebb szentgyörgyvölgyi boroskorsóját lefotózta; Nagy-Pölös Andrea fazekas–régész–néprajzkutatónak a technikai leírásokat, párhuzamok felkutatását, fotókat, korrektúrázást és az együttgondolkodást köszönöm.